

Wereldwijd opvoeden

Onder redactie van Willem Koops & Micha de Winter
met medewerking van Madelon Pieper

Wereldwijd opvoeden

Willem Koops & Micha de Winter (red.)

ISBN 978 90 8850 203 3

NUR 847

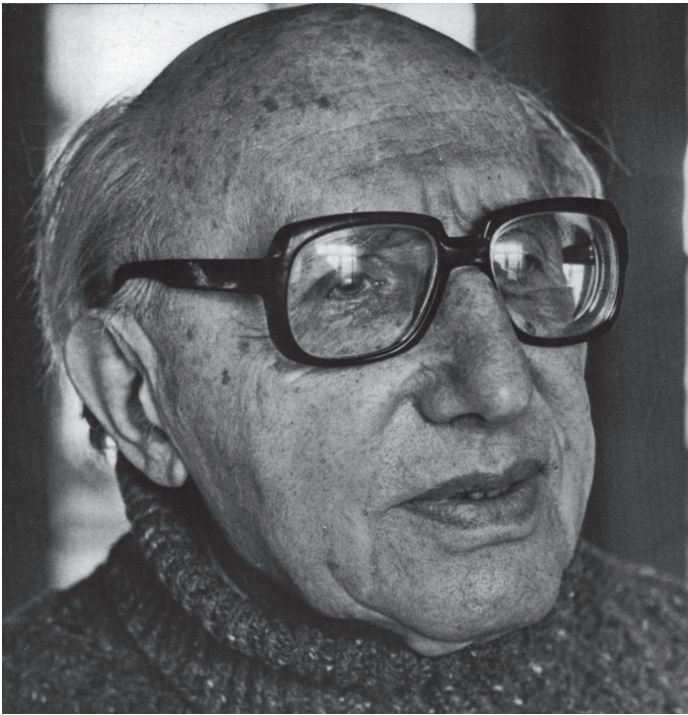
© 2011 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 257, 1000 AG Amsterdam) te wenden.

Inhoud

Inleiding Moderniteit en kinderen <i>Willem Koops en Micha de Winter</i>	7
Hoofdstuk 1 Gelukkige Moderne Kinderen: een beschrijving vanuit wereldhistorisch perspectief <i>Peter N. Stearns</i>	15
Hoofdstuk 2 Verschuivende pedagogische ambities in de Nederlandse geschiedenis <i>Jeroen J. H. Dekker</i>	31
Hoofdstuk 3 Kinderen in Japan <i>Naoko Richters</i>	49
Hoofdstuk 4 Omdat ze een meisje is: meisjes in India <i>Jyotsna Agnihotri Gupta</i>	63
Hoofdstuk 5 Haat, dehumanisering en de opvoeding tot het tegendeel <i>Micha de Winter</i>	77
Over de auteurs	89

Norbert Elias: 1897-1990.

Moderniteit en kinderen

Willem Koops en Micha de Winter

De ambitie om de geschiedenis van opvattingen over kinderen wereldwijd te willen overzien, is erg hoog gegrepen. Er zijn diepgaande culturele verschillen, historische contexten die verschillen, en lokale omstandigheden die onvergelijkbaar zijn. Het enige houvast is de moderniteit uit het Westen. Moderniteit die na de Verlichting leidde tot industrialisatie en urbanisatie en ingrijpende effecten had op de aard van de kindertijd (Stearns, 2006). Het gaat te ver om te doen alsof in de gehele wereld die modernisering is overgenomen, maar vanuit het oogpunt van vergelijkende studie bieden een aantal kenmerken van de westerse moderniteit wel degelijk houvast. In het volgende beschrijven we kort wat modernisering van de kindertijd in het Westen inhoudt om tegen die achtergrond de hoofdstukken van dit boek te plaatsen.

Infantilisering

Op diverse plaatsen (o.m. Koops, 1996, 1998, 2007, 2011; De Winter, 2003) is het proces van de infantilisatie beschreven. Dit historische proces dat inzette in de Renaissance en tijdens de Verlichting naar een top werd geduwd, komt erop neer dat de afstand tussen kinderen en volwassenen groter en groter werd, en dat de kindertijd steeds langer werd. De invloedrijkste historicus van de kindertijd, Philippe Ariès, die dit proces beschreef in zijn klassieke boek (Ariès, 1960, 1962), demonstreerde dat onder andere met behulp van schilderijen, waarop kinderen zijn afgebeeld. Er is veel kritiek geuit op Ariès' beweringen, maar serieuze empirische analyses (Koops, 1996) bevestigden zijn aannamen: tussen 1500 en 1900 worden kinderen steeds kinderlijker afgebeeld. 'Kinderlijker' is hierbij letterlijk te nemen: de proporties (zoals de omvang van het hoofd in relatie tot het lichaam) zijn aanvankelijk niet kinderlijk, waardoor vijftiende- en zestiende-eeuwse geschilderde kinderen meer weg hebben van kleine volwassenen; daarna worden de kinderen anatomisch steeds correcter afgebeeld; vanaf de achttiende eeuw (Verlichting) worden kinderen geleidelijk overdreven kinderlijk afgebeeld. Het worden 'super-normale' kinderen doordat de anatomische kinderlijkheidskenmerken overdreven worden weergegeven. Om kort te gaan: infantilisatie berust op toenemende afstand tussen kinderen en volwassenen en dat zien we weerspiegeld in de schilderkunst.

Er kunnen gemakkelijk oorzaken worden aangewezen voor deze ontwikkeling. Zo wees Postman (1982) op de boekdrukkunst: door de uitvinding ervan werd de volwassen wereld een geletterde wereld en moesten kinderen eerst naar school om te leren lezen alvorens toegang tot die wereld te verkrijgen. Maar meer in het algemeen kunnen we vaststellen dat de infantilisatie een aspect is van wat de historisch socioloog Elias het civilisatieproces heeft genoemd (Elias, 1939, 1995).

Het civilisatieproces

Elias maakte duidelijk dat de historische verandering van westerse samenlevingen vooral berustte op het geleidelijk ontstaan van steeds langere ketens van wederzijdse, toenemende afhankelijkheden tussen individuen, wat noodzakelijkerwijs leidde tot veranderingen in de affectenhuishouding: er ontstond een verhoogde controle op affectuïtingen. De samenleving vroeg daarom, en de individuen moesten leren hun affecten te beheersen en wel door zelfcontrole. Het was vooral het ontstaan van natiestaten met gecentraliseerde macht, dat grenzen stelde aan de onmiddellijke individuele behoeftebevrediging. Er zijn twee domeinen van menselijke emoties die het sterkst onderdrukt werden: boosheid leidend tot geweld, en ongecontroleerde seksualiteit die leidde tot instabiele gezinsstructuren. Deze twee domeinen zijn precies de twee moeilijkste in de opvoeding van kinderen, die "...barbaren die de samenleving continu van binnenuit bedreigen" (Frédéric le Play, 1871). Het is dit Eliaasiaanse begrip van het civilisatieproces dat ten grondslag ligt aan de toenemende afstand tussen volwassenen en kinderen, kortom aan het infantilisatieproces.

Veel van de gegevens, waarop Elias steunt, hebben te doen met manieren, met de etiquette. We geven hier een voorbeeld, dat van het neussnuiten (Elias, 1995, pp. 196-208). Uit de dertiende eeuw citeert Elias het volgende voorschrift voor heren: "Als je moet niezen of hoesten, hoed je dan voor gesproei; draai je om opdat er geen slijm op de tafel valt." Uit de vijftiende eeuw: "Het staat onfatsoenlijk wanneer men zijn neus in het tafellaken snuit." En dan in de achttiende eeuw: "Hoedt u er wel voor om uw neus in de vingers of in de mouw te snuiten *zoals de kinderen* (cursivering van Elias), maar gebruik uw zakdoek en kijk er niet in na het snuiten." Elias wijst er nadrukkelijk op dat in de achttiende eeuw herhaaldelijk in etiquetteboeken wordt gewaarschuwd dat men zich niet moet gedragen *zoals kinderen*. Hij schrijft: "Er is een toenemende kloof tussen volwassenen en kinderen. Slechts kinderen mogen zich, althans in de maatschappelijke middenlagen, nog gedragen zoals in de middeleeuwen de volwassenen" (p. 201). De reden is dat het civilisatieproces zover is voortgeschreden dat het gedrag van kinderen voor het eerst als 'onbeschaafd' wordt gezien. Dat is de kern van het infantilisatieproces.

Laat ons kort naar *geweld* kijken. Er zijn verslagen uit de middeleeuwen die duidelijk maken hoe gewelddadig en destructief ridders konden en mochten zijn. Wij

citeren hier een beschrijving van het gedrag van een ridder, door Elias aangetroffen in de door hem gebruikte archieven:

Hij brengt zijn leven door met plunderen, kerken verwoesten, pelgrims aanvallen, weduwen en wezen onderdrukken. Hij scheidt er een speciaal genoege in onschuldigen te verminken. In een enkel klooster, dat van de zwarte monniken van Sarlat, vindt men 150 mannen en vrouwen van wie hij de handen heeft afgehakt of de ogen uitgedrukt. En zijn vrouw is net zo wreed. Ze helpt hem bij zijn executies. Voor haarzelf is het een groot genoege arme vrouwen te martelen. Ze liet hun de borsten afhakken of de nagels uitrukken, zodat ze niet meer in staat waren te werken (Elias, 1995, p. 262).

En weer blijkt dat in de achttiende eeuw directe agressie gezien wordt als 'kinderlijk'. We slaan hier de tussenliggende ontwikkeling over om terecht te komen bij wat Elias leest in het etiquetteboek van Lasalle (Elias, 1995, p. 273): "Kinderen houden ervan kleren en alle andere dingen die hun bevallen met de handen aan te raken; het is nodig deze aanvechting te corrigeren en ze te leren om alles wat ze zien alleen maar met de ogen te beroeren." Elias' commentaar: "Inmiddels is dit een bijna vanzelfsprekend conditioneringvoorschrift geworden. Het is in hoge mate kenmerkend voor de geciviliseerde mens, dat zijn sociogene zelfdwang hem verbiedt spontaan te grijpen naar iets waar zijn begeerte naar uitgaat, waar hij van houdt of waar hij haat tegen koestert." Wel, dat staat ver af van de hiervoor opgevoerde middeleeuwse ridder.

Onlangs herhaalde Steven Pinker het Elisiaanse beeld aldus:

The decline of violence is a fractal phenomenon, visible at the scale of millennia, centuries, decades, and years. It applies over several orders of magnitude of violence, from genocide to war to rioting to homicide to the treatment of children and animals (Pinker, http://www.edge.org/3rd_culture/pinkero7/pinkero7_index.html).

Over *seksualiteit* zouden we een soortgelijke geschiedenis kunnen tonen. De open en zichtbare seksualiteit was een aspect van het dagelijks leven en ook voor kinderen zichtbaar aanwezig. Geleidelijk werd de seksualiteit meer en meer verborgen, achter de gordijnen, in de ontoegankelijke intimiteit van het gezin. In Elias' meesterwerk is dit proces uitgebreid beschreven. Ook hier hetzelfde geleidelijke civilisatieproces.

Het moet nu wel duidelijk zijn dat de infantilisatie een aspect is van het civilisatieproces, met de Verlichting als belangrijk ankerpunt. Het is ook duidelijk dat de maatschappij en de wetenschap voor opvoeding pas goed en wel belangstelling konden krijgen vanaf de achttiende eeuw. Die belangstelling berust erop dat het civilisatieproces het noodzakelijk maakt om kinderen te socialiseren.

De boven al genoemde Franse geleerde Frédéric Le Play (1806-1882) deelde niet het vooruitgangsoptimisme van zijn tijdgenoten en was begaan met het harde bestaan van het industriële proletariaat. Hij beschouwde het gezin als de bewaker van stabiliteit en moraliteit. Hij schreef (Le Play, 1871) dat ook de meest perfecte

samenlevingen voortdurend bedreigd worden door een invasie van, de boven al genoemde, kleine barbaren. Het gezin was er om deze barbaren te civiliseren, desnoods op de harde manier. Deze zienswijze komt goed overeen met de hedendaagse longitudinale gegevens over de ontwikkeling van agressie, waaruit blijkt dat tweejarigen de toppen van directe agressie-uitingen leveren, terwijl daarna met de meeste kinderen alles goed komt: ze leren hun gespuw, geschop en gekrab te vervangen door 'beschaafde' verbale uitingen (Tremblay, 1998).

Dit gezichtspunt heeft veel van zijn oorspronkelijke populariteit verloren door Rousseau (1762). Mensen houden ervan kinderen te zien als lieve en onschuldige wezentjes, tot niets dan goeds in staat. Maar die romantische houding is niet houdbaar. Het tweejarige kindje dat uit is op onmiddellijke behoeftebevrediging, moet worden gesocialiseerd en leren de bevrediging van behoeften uit te stellen, zoals door Elias beschreven.

Structuur van dit boek

De bijdragen in dit boek zijn de uitgeschreven versies van een aantal voordrachten die in het najaar van 2010 aan de Universiteit Utrecht in het kader van het Studium Generale gehouden werden. De reeks had als thema wat door Stearns *Childhood in World History* is genoemd. Zoals gezegd een nogal ambitieuze onderneming.

De problemen en mogelijkheden van een wereldgeschiedenis van het kind en de kindertijd worden door Stearns beschreven in zijn bijdrage. Hij stelt vast dat het niet genoeg is reeksen van losse lokale studies uit te voeren, er dient een theoretisch raamwerk te worden ontwikkeld om vergelijkende studies te kunnen verrichten. Stearns draagt een aantal elementen aan voor zo'n raamwerk. Met name de overgang van de agrarische naar een moderne industriële samenleving, zoals die het eerst na de Verlichting in Europa en de Verenigde Staten van Amerika plaatsvond, biedt een aantal vaste aanknopingspunten: kinderen die niet meer in de eerste plaats werkkraft aanvullen, maar naar school moeten om iets te leren; minder broertjes en zusjes en minder kindersterfte. En hoewel de volgorde en causale samenhang van deze factoren op verschillende locaties in de wereld kunnen verschillen, en het moment in de geschiedenis waarop een en ander plaatsvindt al evenzeer, doen ze zich nagenoeg wereldwijd voor. Stearns meent dat ook de nadruk op het voor het kind na te streven *geluk* inmiddels een mondiale tendens is, die op subtiele wijze samenhangt met de andere juist genoemde tendensen. Zo scheppen de afname van de kindersterfte en de toegenomen gezondheidszorg, alsmede de toegenomen welvaart de ruimte voor 'geluk'.

Stearns' inleiding wordt gevolgd door drie studies die we 'lokale studies' in de zin van Stearns zouden kunnen noemen. De eerste daarvan is van Dekker over de pedagogische ambities in de Nederlandse geschiedenis. Hij wijst erop dat in Nederland de Verlichting wel degelijk zijn invloed heeft doen gelden, maar dat al

in de zeventiende eeuw duidelijk sprake was van hoge pedagogische ambities. In Nederland werd lang elk aspect, en dus ook de opvoeding van de mens, gezien door een godsdienstig filter. Dat betekende ook dat opvoeding en onderwijs zeer lang verzuild waren, en tot op vandaag zijn. De leerstellige opvoeding binnen de zuilen had veel pedagogische steun aan de catechismussen, waarvoor een grote markt bestond. Er was een groot vertrouwen ook in het juiste ouderlijke voorbeeld. Het meest kernachtig werd dit uitgedrukt door Cats: “Soo de oude songen, soo pypen de jonge.” De Verlichting bracht een nieuwe ambitie: de opvoeding tot burgerschap, en wel voor iedereen. Er was even het initiatief om een nationale school in te richten, maar dat liep uiteindelijk toch stuk op de verzuiling. Interessant is ook dat Dekker erop wijst dat alle mooie ambities en de uitwerking ervan soms onbedoelde neveneffecten hebben. Zo houdt het civilisatieproces noodzakelijk in dat we steeds minder tolerant worden ten opzichte van kindermishandeling. Maar wat als kindermishandeling wordt beschouwd, wordt voortdurend verbreed. Inmiddels wordt ook wat door ouders wordt *nagelaten* en in het belang van het kind zou zijn geweest, gerekend tot kindermishandeling. Het zal duidelijk zijn dat statistieken over kindermishandeling noodzakelijkerwijs alleen maar groei te zien kunnen geven.

Verder maakt Dekker duidelijk, dat de verzuiling typisch geweest is voor Nederland, maar dat veel pedagogische ideeën in Nederland zich gelijktijdig ook voordeden in landen als Duitsland, Engeland en Frankrijk, of daar zelfs rechtstreeks vandaan kwamen

De tweede bijdrage na Stearns is die van Richters over kinderen in Japan. Haar artikel is geen positief bericht over Japan en de kinderen aldaar. Japanezen behoren tot de eenzaamste en meest gedeprimeerde kinderen ter wereld. Japan is niet langer de tweede economie van de wereld en gaat economisch achteruit. Het schoolstelsel is extreem competitief en veroorzaakt veel stress. Het meest interessant in de analyse van Richters is haar inzicht dat Japan na de oorlog bijna letterlijk en rechtstreeks het Amerikaanse, westerse model voor het onderwijs heeft overgenomen. Maar dat dat in menig opzicht niet goed werkt komt, doordat de Verlichting, waarmee het moderne westerse onderwijs verweven is, in Japan geen rol heeft gespeeld. Leerlingen noch leraren hebben kritisch leren denken (in de zin van Immanuel Kant). En dat is volgens Richters de bron van de onderwijs- en opvoedingsproblemen in Japan.

Het derde stuk na de inleiding van Stearns is het hoofdstuk van Gupta over kinderen in India. Zij spitst haar bijdrage nagenoeg geheel toe op de discriminatie van meisjes. Terwijl ook India haar ‘civilisatieproces’ kent en ook in India moderniseringsverschijnselen zijn aan te wijzen, zoals de toegenomen gezondheidszorg, kleinere gezinnen, industrialisatie en urbanisatie, is de gelijke behandeling van jongens en meisjes, die met name in het Westen de uitkomst van de modernisering was, goeddeels afwezig. De discriminatie van meisjes vindt over de volle breedte plaats: vergeleken met jongens krijgen meisjes vaak een slechtere behandeling met betrek-

king tot zowel voedsel als gezondheidszorg, vrijetijdsbesteding en onderwijs. Ook is er op grote schaal sprake van sekseselectie voor en onmiddellijk na de geboorte. Er is zowel sprake van prenatale als postnatale moord (infanticide). Met name de kostbare bruidsschat die bij uithuwelijken van meisjes betaald moet worden is een belangrijke bron van de discriminatie. Dit is zelfs in spreekwoorden vastgelegd: “Het grootbrengen van een dochter is als het water geven aan de planten in de tuin van de buurman.” De overheid en tal van andere organisaties proberen de situatie te verbeteren, maar vooralsnog zonder noemenswaardig succes.

Het boek wordt afgerond met een bijdrage van De Winter over “Haat, dehumanisering en de opvoeding tot het tegendeel.” In aansluiting op wat hierboven over agressie van kinderen werd gesteld, maakt De Winter duidelijk hoezeer haat en racisme evolutionair verankerd zijn. De Winter heeft als ambitie pedagogisch aan de wereldvrede bij te dragen en geeft aan hoe je daar lokaal aan zou kunnen werken. Hij sluit daartoe aan bij Nussbaum, die drie voorwaarden voor de opvoeding tot medemenselijkheid ziet: kritisch zelfonderzoek, zichzelf zien als een wezen dat in relatie staat met anderen, en ten derde het vermogen zich te verplaatsen in anderen. Die combinatie voorkomt dat totalitarisme ontstaat en dat medemensen gedehumaniseerd kunnen worden. De Winter wijst erop dat het hier gaat om Verlichtingsidealen, waaraan uiteindelijk ook de rechten van de mens en die van het kind ontleend zijn. Tegelijk is er een probleem: de door Nussbaum onderscheiden competenties zijn rationalistisch van aard. En helaas: waar de Verlichting uitging van ‘Kennis is Deugd’ is veelvuldig gebleken dat kennis evengoed gebruikt kan worden om je moreel verantwoord dan wel juist (slim) amoreel te gedragen. De Winter maakt duidelijk dat pedagogische programma’s nodig zijn waarin de belevingen van de kinderen in hun eigen dagelijks leven betrokken worden. Het streven van De Winter: het ontwerpen van een normatieve pedagogiek die bijdraagt aan de wereldvrede kan beschouwd worden als een belangrijke bijdrage aan het civilisatieproces: het actief, of zo men wil interactief vooruit brengen van dit proces. De pedagogiek is bij uitstek de wetenschap die dit als ambitie zou moeten hebben, inderdaad: wereldwijd.

Literatuur

- Ariès, P. (1960). *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris: Libraire Plon.
- Ariès, P. (1962). *Centuries of childhood: a social history of family life*. New York: Vintage Books.
- Elias, N. (1939). *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Basel, Switzerland: Haus zum Falken.
- Elias, N. (1995). *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Utrecht: Het Spectrum.
- Koops, W. (1996). Historical Developmental Psychology: The Sample Case of Paintings. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 393-413.
- Koops, W. (1998). Infantilisatie bij kinderen, jeugdigen en volwassenen. In N. Verloop (red.), *75 jaar onderwijs en opvoeding, 75 jaar Pedagogische Studiën* (pp. 131-161). Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Koops, W. (2007). Het Kind als spiegel van de beschaving. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter (red.), *Het kind als spiegel van de beschaving* (pp. 13-27). Amsterdam: SWP.
- Koops, W. (2011). Historical reframing of childhood. In P. K. Smith & C. H. Hart (Eds.), *The Wiley-Blackwell Handbook of Social Development* (pp. 82-99). New York: Wiley-Blackwell.
- Play, P. F. G. le (1871). *L'organisation de la famille*. Tours: A. Mame et fils.
- Postman, N. (1982). *The disappearance of childhood*. New York: Dell.
- Rousseau, J. J. (1762/1763). *Émile, or on Education*. London: Nourse and Vaillant. (Oorspronkelijk uitgegeven als *Émile ou de l'Éducation*, 1762.)
- Stearns, P. N. (2006). *Childhood in World History*. New York: Routledge.
- Tremblay, R. E. (1998). De ontwikkeling en preventie van fysieke agressie. In W. Koops & N. W. Slot (red.), *Van lastig tot misdadig. Een ontwikkelingsbenadering van lastige en misdadige kinderen en adolescenten: diagnostiek, behandeling en beleid* (pp. 33-51). Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum.
- Winter, M. de (2003). On infantilization and Participation: Pedagogical lessons from the Century of the Child. In W. Koops & M. Zuckerman (Eds.), *Beyond the Century of the Child. Cultural History and Developmental Psychology* (pp. 159-183). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Kinderen in heden en verleden.

Foto en sculpturen: Brian Alabaster, www.brian-alabaster.com.